

PSYCHOLOGIAI TANULMÁNYOK.

— Első közlemény. —

A realis és idealis eszméletről.

E folyóirat mult évi deczemberi számában *«Az ébrenlétről»* irt cikkemben arra az eredményre jutottam, hogy az ébrenlét tulajdonképen nem egyéb mint a realis és idealis eszméleti áramok rhythmikus váltakozása; most még csak hozzá kell tennem, hogy a kétféle áram tulajdonképen a jelennek s a multnak képviselője. Midőn ugyanis egészen a jelenben élünk, vagyis midőn a pillanat érdeke köti le figyelmünket, akkor a realis áram uralkodik lelkünk fölött; midőn azonban a mult emléke tolul fel lelkünkben, úgy hogy a jelent legalább pillanatra feledjük, akkor már az idealis áram befolyása alá kerültünk. A realis és idealis áramok váltakozását tehát úgy is kifejezhetem, hogy az actualis jelenbe folyton betolakodnak multunk emlékképei. A mit a költők váltig hangoztatnak, az szószerinti igazság: hogy t. i. a mult nem múlt el valóban, hanem mindenütt velünk van és árnyékként követi lépteinket.

A jelennek minden mozzanata egy árnyékot ébreszt föl a multnak hantjai alól, egy kísértetet támaszt föl emlékezetünk sülyesztőjéből; és ne higgye senki, hogy e kísérteteknek nincs valódiságuk, hogy nem élnek s hogy nem gyakorolnak hatalmat fölöttünk. A ki úgy él itt a jelenben

oly lelketlenül, mintha semmibe vehetné őket, a multnak visszajáró lelkeit, azzal fogják majdan legjobban éreztetni kegyetlen erejüket. A ki őket megveti, azon megboszulják magukat; megbontják itéletét, hogy ne tudjon különbséget tenni valóság és árnyék között; elhatalmasodnak körülötte. benépesítik láthatárát, elfödik előle a jelen örömét, el a jövő hívogató reményét, eltakarják előle magát a tündöklő napot, hogy botorúl az éjjelt tekintse nappalnak és az éjnek ijesztő árnyait tekintse egyedül élő valóságnak. Avagy nem ilyenné válik, a kit lelkiismerete rémei gyötrenek! De a ki elismeri amaz árnyaknak hatalmát is, ki nem akadályozza ébredésüket, nem tiltja föltámadásukat, a ki szívesen társalog velük, sőt olykor maga is hívogatja őket, maga költögeti, hogy ébredjenek rejtekeikből: azt megszeretik és tündérékként körüllejtik, hogy vigasztalják a mellőztetésben, emeljék az elnyomottságban, megszépítsék komor élete magányát, és megdicsőítsék halálában . . . . .

Az emberek közönnyel haladnak el saját lelki életük csodái mellett. Azt szinte észre sem veszik, hogy minden pillanat egy realis benyomásnak enyészete, és minden újabb pillanat egy ideális képnek föltámadása. Csak a bölcselő állapodik meg benső életünk szellemjátéka előtt: csak ő kérdi az enyésző benyomástól, hogy hova lett, s a föltámadó emléktől, hogy honnan került elé? Csak ő látja a lelki élet mystikus körfolyamát, mely a realis benyomást feledésbe süllyeszti, majd meg onnan mint ideális képet új életre támasztja, hogy ismét elsüllyessze a lélek hozzáférhetlen rejtekeibe. Locke egyenesen azt tanította, hogy nem lehetnek gondolataink, a melyekről tudomásunk nem volna. Látszólag mily igaz, és valójában mégis mily hamis tan! A multnak képei és gondolatai élnek bennem, a nélkül, hogy velük legkevésbé is gondolnék. Ha akarom fölidézem őket tulsó létükből, de elég gyakran rám törnek egészen hivatlanul is.

Csak a bölcselelő kérdi: mi lesz a gondolatból, mely feledésbe merült? Megszűnt-e gondolatnak lenni? Ha igen, hogyan támadhat fel újra mint gondolat? Nem azt kell-e hinnünk, hogy megmaradt gondolatnak bár nem állott rendelkezésünkre. Nem-e olyan a látszat, mintha az elfeledt gondolat egy másvalakinek tudatába ment volna át, a melyből mint emlék újból a mi tudatunkba kerül vissza. Nem beszélhetünk-e képletesen egy innenső és egy tulsó eszméletről? Az egymást kergető realis benyomások mintegy a tulsó eszméletbe rohannak át, onnan ismét egymást kergetve, mint emlékek támadnak föl innenső eszméletünkben. Ha e kép másra nem volna jó, legalább élénken festi élénk lelkünk mystikus körfolyamat.

2. A napról, mely ma este leáldozik, mindenki tudja, hogy ugyanaz a nap, mely holnap reggel és minden következő reggelen keleten fölkel; de azt senki sem kérdi, vajjon a mostan érzett benyomás ugyanaz-e, mely holnap vagy akár évek múlva mint emlék térend vissza eszméletünkbe. Ha például visszanyúlok gyermekkorom emlékei közé, valóban maguk azok a hajdani benyomások-e, melyek most bennem új életre kelnek? Szinte hihetetlennek látszik, hogy egy benyomás éveken sőt évtizedeken keresztül szunnyadt légyen tulsó énemben, és hogy a maga azonosságában támadna föl innenső eszméletemben. És mégis csakis ez tehető föl. Senki nem kételkedhetik abban, hogy az emlék egyenes maradéka élményeinknek. A nagy kérdés éppen az, hogy a realis és idealis áram mily kapcsolatban van egymással? Miben egyeznek és miben különböznek? Mit vesz az emlék az eredeti benyomáshoz mérve, és esetleg mit nyer vele szemben? Hogyan befolyásolják emlékeink realis élményeinket; viszont élményeink milynemű emlékeket idéznek föl tulsó eszméletünkből? A realis áram milynemű befolyást gyakorol az idealis áramra; viszont ez miként irányítja a

realis életet? És egyáltalán tudunk-e szigorú különbséget tenni a realis és idealis áram között? Nem olvad-e össze a kettő tudatunk félhomályában? Nem tesznek-e álmaink bizonytalanná minden valóságot? És vajjon mi bizonyítja, hogy a valóság igazán az, és hogy az álom csak álom? Nem minden álom-e a földön, avagy nem valóságok-e álmaink is? Ime így torlódnak össze két ellentétes világnézetnek, a realizmusnak és idealizmusnak problémái oly csekélynek látszó kérdésnél, minő az emlék s az eredeti benyomás viszonya. Ime, az egyszerű lélektani kérdés elvezet ahhoz a végső nagy problémához, melyet főnséges szellemű lyrikusunk, Vajda János oly szépen fejezett ki a «Jelenetek»-ben:

Mi itt a valóság, hol itten az álom?
Vagy innen-e, avagy túl-é a határon?

3. Vissza kell térnünk vizsgálódásunk kinduló pontjához és újból számot adni magunknak arról: mi tette szükségessé, hogy realitás és idealitás közt különbséget tegyünk. Nemde egy alapvető önmegfigyelésből indultunk ki, egy lelki tényből, melyet senki el nem tagadhat: abból ugyanis, hogy az ébrenléten belül vannak sajátos, rejtélyes, elmerült állapotaink. Nos hát, *a mily biztonsággal tudjuk megkülönböztetni elvont állapotunkat a tulajdonképeni éberségtől, oly biztonsággal vonhatunk határt a realitás és idealitás között.* Ha a philosophia így számot adott volna magának arról, hogy a realizmus és idealizmus harcában első sorban arról az egyszerű lélektani kérdéstről van szó, hogy mily biztonsággal tudjuk elmerültségünket az éberségtől megkülönböztetni: akkor nem támadt volna oly sok hiábavaló, a kérdés velejét nem érintő perpatvar a különböző pártokhoz tartozó gondolkozók között.

A mily kevéssé fér kétség ahhoz, hogy fehér és fekete között különbséget kell tennünk, oly kevéssé szabad kétségbe

vonnunk a fundamentalis lélektani tényt, hogy ébrenlétünkön belül realis és idealis áramok váltakoznak. Ámde egy bizonyos határon túl a kétféle eszméleti áramot nem tudjuk többé kellően elkülöníteni. Minden lélektani elemzés belső életünknek időrendi tagolására tör; de ez időrendi tagolásnak meg vannak a maga áthághatlan korlátai. Valamint az anyag osztásának műszereinek durvasága szab határt, azonképen *a lélektani önmegfigyelés és elemzés azon szenved hajótörést, hogy az időt nem vagyunk képesek bizonyos határon túl fölaprózni*, és így a lelki eseményeket bizonyos szűk időtartamokon belül többé nem is elemezhetjük. A másodpercz tört részein belül nem vagyunk többé képesek a realis és idealis áramot egymástól elválasztani.

Ha például egy dallamra figyelünk, akkor bár minden következő accord az előbbit a realis áramból kiszorítja, mégis úgy érezzük, hogy az egész dallamot mint valamely realis egységet fogtuk volna föl. Vagy pl. midőn egy szó utolsó hangja csendül meg, akkor annak első hangjai tulajdonképen már elhangzottak, mégis úgy érezzük, mintha az egész szó mint egy összefüggő realis benyomás volna jelen lelkünkben. A physiologusok azt tanítják, hogy a realis benyomásnak, mint ilyennek, bizonyos tartama van, azaz a mostan támadó benyomás mint realis izgalom rezg egy bizonyos rövid ideig lelkünkben; ámde ki szabja meg a határt, hogy a realis benyomás hol veszi el realitását és hol veszi föl az emlékkép jellegét. Ha pl. egy fényes tárgy nézésébe voltunk elmerülve és szemünket hirtelen becsukjuk, akkor még rövid ideig a physiologusok által úgynevezett positiv utókép marad meg szemünkben. Már most kérdem, vajjon az ilyen utóképek a realis és idealis áramhoz sorolandók-e? Lesz, a ki azt mondja, hogy az utókép még mindig maga a realis látomány; lesz azonban olyan, ki azt emlékképnek, csakhogy nagyon friss emlékképnek akarja tekinteni. Különben a legközségesebb

látásban is kimutathatjuk a realitás és idealitás kétes voltát. Ha pl. egy tájképen körüljártatom szememet, akkor azon részek, melyektől elfordulok, már csak mint emlékképek maradnak eszméletemben, és így az összbenyomás, melyet magamnak a tájról alkotok, bár egészen realis benyomásnak tetszhetik, mindazonáltal túlnyomó részében az idealis áramhoz tartozónak tekintendő.

4. A realis és idealis áramok egybeolvadásán alapul az, a mit a tárgy *megismerésének*, vagyis önmagával való *azonosításának* nevezünk. Hogy ezt belássuk, kérdezzük mindenekelőtt, mi történik lelkünkben, midőn valamely tárgyat hosszasan szemlélünk? Először is támad bennünk egy realis áram, mely rövid ideig föntartja magát, de csakhamar tulsó eszméletünkbe merül el, a honnan mint emlék, vagyis idealis áram tér vissza innenső eszméletünkbe. Ezt az idealis áramot azonban nem vesszük észre, mert rögtön összeolvad azzal a realis árammal, mely azáltal támad eszméletünkben, hogy figyelmünket újból jobban az előttünk levő tárgyra irányítjuk. Ez a realis áram ismét elmerül és ismét mint idealis áram támad föl, hogy ismét összeolvadjon egy újabb realis árammal. Így kering a mystikus lelki körfolyam bennünk, mialatt valamely tárgyat hosszasan szemlélünk.

De most azt kérdehetné valaki: honnan van tudomásom azon idealis áramokról, melyekről itt szólok, holott magam is elismerem, hogy azok észrevétlenül jelentkeznek és olvadnak össze a realis árammal. Erre válaszom a következő. Figyelje meg magát mindenki szigorúan, mialatt valamely tárgyat hosszasan szemlél. Nem kell-e constataálnia, hogy a szemlélet folyamán a tárgyra irányuló figyelme korántsem egyforma, hanem inkább pillanatról pillanatra változó. Sőt a ki egy kissé megfigyelte saját figyelmét, észrevehette, hogy általában minden figyelem rhythmikusan gyengül és erősödik, úgy hogy valóságos lélekzetszerű tempója van. De hiszen

egyébként is tudjuk, hogy a lélekezés és a figyelem mily szoros kapcsolatban vannak egymással; nevezetesen, hogy a merev figyelem alatt léleketünk eláll, és hogy újból nagyot lélekezünk, mihelyest figyelmünk feszültsége megszűnik. A figyelem rhythmikus működése onnan ered, hogy lelkünkben a realis és idealis áramok rhythmikusan váltakoznak; és ha kellene még bizonyosság a szellemi meghasonlás tényére, vagyis a realis és idealis áramok váltakozására: íme a figyelem rhythmusa nyujtaná a legcsattanósabbat. A figyelem feszülése ugyanis a realis áramot jelzi: a figyelem lankadása pedig az idealis áram föllépésének következménye. Ez a feszülés és lankadás azonban olyan gyors ütemben történik, vagyis a realis és idealis áramok rhythmusa oly nesztelen, hogy a tüneményt a lélekbuvárok eddig észre sem vették: holott az épp oly jelentős a szellemi életre, mint a lélekezés az organikus életre nézve. Minélfogva egyenesen *szellemi lélekezésnek* is fogom nevezni.

A szellemi lélekezés tana új fényt fog deríteni lelki életünk történetére. Menjünk mindjárt vissza a csecsemőkorig és figyeljük meg a néhány napos gyermek ébrenlétét. Mint a hogy az alélt embernek alig érezhető az érverése, úgy a csecsemőnek jóformán nincs meg a szellemi pulsusa. Ezzel szoros kapcsolatban van az, hogy figyelmének nincs még rhythmusa, vagyis nem constatálhatjuk még nála a figyelemnek ütenyszerű feszülését és ernyedését. A figyelem rhythmusának hiánya a szemek kifejezéstelen voltán ismerhető fel. Itt ugyanis melleleg meg kell jegyezni, hogy a szemeknek okos föl-fölvillanása szoros kapcsolatban van a figyelem rhythmusával, vagyis a realis és idealis áramok váltakozásával. A szem egyenesen a szellemi lélekezés tükre és a mit a szem kifejezésének nevezünk, az nem egyéb, mint hirdetője a realis és idealis áramok váltakozásában fennálló egyéni rendszernek. Igaz, hogy a szem kifejezésének magyarázatára

nincsenek tudatos szabályaink: de azért nem kevésbé tény az, hogy különbséget tudunk tenni szűrős és ábrándos szemek között, a mi pedig a realis illetve idealis áramok túlsúlyán alapul az illető egyéniség lelki életében.

Visszatérve a csecsemő szellemi lélekzéséhez, azt bár fölöttébb gyengének, de még sem teljesen hiányzónak fogjuk tekinteni. A mystikus lelki körfolyam a csecsemőben is működik. A most támadó realis áram elmerül tulsó eszméletébe és menten mint idealis áram kél új életre, hogy egy újabb realis árammal erősödve, ismét a tulsó eszméletbe süljedjen vissza. De mert maga a realis áram is fölöttébb gyöngé, alig különbözik még az idealis áramtól, és így a kettő oly módon mosódik össze, hogy szellemi lélekzésről még alig beszélhetünk. Sok-sok ezerszer kell a mystikus lelki folyamnak körútját végeznie, míg a gyermek szemeiben valamelyes szellemi pulsus fog fölcillanni. A visszatérő idealis áram egyre erősíti a realis áramot, viszont az erősödő realis áram mint erősebb idealis áram fog ismét megjelenni. Így tart ez hónapokon keresztül, míg a gyermek egyes személyekről, anyjáról, dajkájáról határozott emlékképet alkotott magának. Négy-öt hónapos korában a gyermek emlékezőtehetségének már világos jeleit adja. Ha a tárgyat, melylyel játszik még oly ügyességgel elkapjuk és mással pótoljuk, mely kevésbé van inyére, akkor sivalkodni kezd, jeleül annak, hogy az eltüntetett játékszer nem vezett ki rögtön emlékezetéből. Egynehány hónap elég volt arra, hogy a gyermek lelkében az idealis áram észrevehetően elváljék a realis áramtól, és hogy ennél fogva határozott szellemi lélekzést érezzünk ki a gyermek egész viseletéből.

A gyermek lelkére nézve jellemző, hogy nála a realis és az idealis áram még nem váltak el élesen. Képletesen kifejezve azt mondanám, hogy a gyermeklélek még redőtlen, mert a realitást még nem különíti el kellően az idealitástól.

A két áram még nagyon egybe foly a gyermek lelkében, és ezen alapul az a szeretetreméltó hiszékenységre, melyet mindenki ösmer, a ki valaha gyermeknek mesét mondott. De a két áram egybe olvadását sohasem észlelhetjük oly szépen, mint midőn a gyermeket játékaik közt figyeljük meg. A játékszerek realis képeit csodálatosan ártatlan módon egybeolvasztja saját lelkének phantasmaival, a nélkül, hogy valóság és költészet közt komoly különbséget találna. Néha a játszó gyermek képzelete egészen neki lendül, úgy hogy szinte elszakad a játékszertől, és ilyenkor játéka félig-meddig már az elábrándozás jellegét ölti. Valóban a játszadozó gyermek gyönyörű látványt nyújt a szemlélőnek. Élvezet nézni, hogy a gyermekded lélek félig még rabja a jelennek, de félig már megpróbálja a szabad tovaszárnyalást. Mintha csüngne a tárgyakon és mintha mégis el-elmerengene: képzelete neki lendül, majd esetenül visszahull a valósághoz. Olyan egészen, mint a repülni tanuló madár.

Egyéniségünk kifejlődésével a realis és idealis áramokat mindjobban megkülönböztetjük egymástól, vagyis mind szigorúbb határt vonunk valóság és képzelet, realitas és idealitas között. De bármennyit tanulunk ez irányban: soha eleget nem tanulhatunk. Jelen értekezésem célja a két áram distinctiójában addig a pontig előre hatolni, a hol már az önmegfigyelés végkép fölmondja a szolgálatot. Ehhez a határhoz elérve először is fölfedeztük a szellemi lélekzést kapcsolatban a figyelem rhythmusával; másodszer pedig észre fogjuk venni, hogy az emberi szellem oekonomiájában mily rendkívüli jelentősége van annak, hogy ezen rövid időközökben már nem tudjuk a realis áramot az idealistól elkülöníteni.

5. Ezen alapul ugyanis, hogy az ismert személyeket vagy tárgyakat önmagukkal azonosítani tudjuk. Mi történik pl. lelkünkben, midőn egy barátunkat az utcán fölismerjük. Azon pillanatban, midőn őt észreveszszük, hirtelen egy emlék-

kép támadt lelkünkben, csakhogy ennek támadását észre sem vesszük, mert az menten összeolvad a realis benyomással, melyet az adott pillanatban barátunkról nyerünk. A megismerés ép azon alapul, hogy az idealis áram támadása és a realitással való egybe olvadása föl sem ötlük. Csak így magyarázható, hogy mért nem kerül az ismert tárgyak újból való fölismerése semmi fáradságba, vagyis hogy mért történik a megismerés *önmagától*.

Minden már észlelt személy vagy tárgy első sorban a saját emlékképét idézi föl lelkünkben: az emlékezésnek emez alaptörvényét, az *önfelidézés törvényének* nevezem. Ezen az önfelidézésen alapul, hogy a dolgokat láthatjuk a nélkül, hogy gondosabb figyelemre méltatnók. A ki valamely helyiségben nagyon otthonos, az ott a sötétben oly tárgyakat és körrajzokat fog látni, minőket a sötétben idegen szem észre nem vehet. E körrajzokat az illető nem is annyira valóságban, mint inkább csak képzeletben vagyis emlékezetben látja. A kit évek során át ugyanazon az utcán visz el útja, annak ott már alig lesznek élénk realis látományai; némi nagyítással mondhatjuk róla, hogy már csak a saját emlékképeit látja. Minél többet élünk, láttunk, tapasztaltunk és gondolkoztunk, annál jobban elhatalmasodnak emlékképeink a realis benyomások fölött. Ezen alapul az életfáradtság, a nyugalom- és halálvágy.

A realis és idealis áramok egybeolvadása sohasem lehet tökéletes, már azon oknál fogva sem, mert a dolgok az idő folyamán megváltoznak. Ha pl. valamely régi ismerősünkkel évek hosszú sora után találkozunk, akkor megfigyelhetjük magunkban az emlékkép és a realis benyomás összeütkezését. A mi ekkor lelkünkben történik, az valóságos harc a realis és idealis áram között. Két birkózó felet egyáltalán igen nehéz jól megfigyelni, de legnehezebb a megfigyelés akkor, mikor a birkózás színhelye a saját lelkünk; mikor

kisértetek harcolnak az élő valóság ellen. A mi a főntebbi esetben emlékezetünkben marad, csak annyi, hogy kissé haboztunk, vajjon a megpillantott személyben régi ismerősünket vagy idegen embert lássunk-e. E habozás abban leli magyarázatát, hogy az emlékkép pillanatra és részben összeolvad a realis benyomással, pillanatra és részben azonban ellenszegül az egybeolvadásnak. És most már érteni fogjuk azt is, hogy miért nehéz két hasonló jelenés közt a különbségeket szigorúan megállapítani. Ilyenkor ugyanis lelkünket két áram csataterévé kell tennünk, és meg kell engednünk, hogy két kép egymással újból és újból elkeseredett harcot vívjon. A mennyiben az egyik kép a másikat magába olvasztja, annyiban hasonlóknak ismerjük fel őket, a mennyiben mind a két kép megtartja önállóságát, annyiban tudunk köztük határozott különbséget tenni. Minél kitartóbbak vagyunk, vagyis minél inkább megengedjük, hogy a két kép a végső-kig harcoljon egymással, annál jobban fölismerjük egyezsükét és eltérésüket. A legtöbb agyvelő azonban oly gyorsan kimerül az áramok eme tusájában, hogy csakhamar lemond a szigorúbb megkülönböztetésről.

Íme tehát az azonosítás és megkülönböztetés műveleteit a szellemi lélekzés elméletéből, vagyis a realis és idealis áramoknak ütenyszerű váltakozásából magyarázom. A tannak további következményeivel a dolgozatok egész sorozatában kell foglalkoznom. Legelsőbben a magasabb idealis áramok kérdésével.

Magasabb idealis áramok.

Láttuk, hogy minden lelki folyamatban egy sajátos rhythmust találhatunk, mely a realis áramok váltakozásából származik. Valamint a verssor természetét nem értjük meg, ha nem tudjuk, hogy benne hosszú vagy rövid, vagy pedig súlyos és könnyű szótagok váltakoznak: azonképen lelki tör-

ténetünkről sem alkothatunk magunknak semminemű világos fogalmat, ha nem vesszük észre, hogy egy sajátos szellemi rhythmus uralkodik benne, mely a realis és idealis mozzanatok ingajátéka által keletkezik. Bármilyen is történjék lelkünkben az élet különböző helyzeteiben, mindenik lelki történetét egy zenei szerzeményhez hasonlíthatjuk, melyet mindaddig meg nem értünk, a míg azt a legegyszerűbb zenei elemet föl nem mutatjuk, a melynek combinatióiból az egész zenemű fölépül. Nos hát — hogy képletesen beszéljek — a lelki életnek eme legegyszerűbb zenei elemét a realis és idealis áramok váltakozásában sikerült megtalálunk.

Ezzel egy újabb föladat előtt állok: a mennyiben a lelki áramok tanával szellemi életünk legfőbb jellemvonását kell megfejtenem: azt ugyanis, hogyan áll elé öntudatunkban egy sajátos fokozati különbség, melynél fogva tudatunknak úgy szólván magasabb és mélyebb octávairól beszélhetünk. Mert ha van lelki megfigyelés, melyet mindnyájan életünk folyamán megtehetünk, az kétségtelenül az, hogy tudatosságunkat egyre gyarapodni érezzük, minél fogva idővel önmagunkra alátekinthetünk. És bárha vannak pillanataink, midőn úgy érezzük, hogy öndatunknak immáron legmagasabb csúcsára hágtunk, egy bizonyos idő letelte után ámulva vesszük észre, hogy előző álláspontunk mennyire érthetlenné vált előttünk. Meg kell magyaráznom, hogy mért érezzük magunkat mintegy szellemi hegymászóknak, a kik azonban sohasem tudják igazán, hogy az öntudatnak mily magaslatára emelkedtek, mert nem tudják megállapítani az öntudatnak sem legmélyebb, sem legmagasabb octáváját. Meg kell fejtenem, hogyan nyílnak meg előttünk minden szellemi lépéssel új láthatárok és zárul be mögöttünk a régi megszokott látkör, minél fogva minden lépéssel egy világot nyerni s egyszersmind egy világot veszteni látszunk. Szóval szellemi panorámánknak csodálatos változásait akarnám

megvilágítani, vagy más képlettel szólva egy lelki távlattan-
nak alap gondolatát keresem.

Ehhez a távlattanhoz az alapot már megvettem, midőn
a realis és idealis áramok közti különbséget tettem a lélek-
tan alapjává. Most csak meg kell mutatnom, hogy az idealis
áramok között különböző rangfokozati különbségeket tehe-
tünk, melynél fogva első-, másod-, harmad- és egyáltalán
negyedrendű idealis áramokról beszélhetünk. Ezt egy példá-
val kell megvilágítanom. Ha valakinek beszédére figyelünk,
akkor lelkünkben — mint már említve volt — realis és
idealis áramok váltakoznak. Tegyük fel azonban, hogy a
kinek szavaira figyelünk, az nincs jelen: tegyük fel, hogy
multunk emlékeibe merültünk el, és hogy képzeletünk előtt
áll valamely kedves alak, a kinek szava csengését halljuk,
mintha itt volna valóban közelünkben. A való környezetet
ekkor kiszorította lelkünkben egy képzelt (idealis) környezet.
Nem itt a szobában ülünk, nem ennél az asztalnál; máshol
vagyunk, talán egy sokáig feledett kis faluban, ott is valami
ócska kis háznak az udvarán látjuk magunkat, és látjuk
őt, a kivel beszélünk. Az egész való világ elsülyedt körülöt-
tünk, és abban a pillanatban egyedül az bir valósággal
előttünk, a mi nincs többé, egy emlékkép a multból, egy
jelenet, egy párbeszéd, mely bár oly messzire esik már tőlünk,
mégis csodálatosan mint élő jelen áll lelki szemeink előtt.
A mi ekkor bennünk történik, azt ridegen úgy fejezhetem
ki, hogy egy idealis áram elhatalmasodván lelkünk fölött, a
realis áram helyét foglalta el, és maga mint realis áram
akar szerepelni.

Ezzel azonban még nem mondtam meg mindent. A
közönséges ébrenlét folyamán realis és idealis áramok vál-
takoznak egymással: egészen hasonló történik, midőn emlé-
keinkbe elmerültünk; csak hogy ekkor két idealis áram, egy
alsóbb és egy magasabb rendű kering lelkünkben. A különb-

ség csak az, hogy míg általában a való környezethez fűződnek gondolataink, addig az elmerültségben egy képzelt környezet válik valódi környezetté, vagyis e képzelt környezethez kapcsolódik eszmélkedésünk. A mi más szavakkal annyit tesz, hogy ideális áramhoz fűzünk magasabb rendű ideális áramot. Beszélhetünk tehát a lélek másodrendű meghasonlásáról is. Az elsőrendű meghasonlás ugyanis akkor áll elé, midőn egy valódi és egy képzelt világ közt csapong ide-oda szellemünk; holott másodrendűvé lesz a meghasonlás, ha e csapongás egy közelebbi, és mintegy valónak vett, képzelt világ és egy távolabbi, mintegy magasabb képzelt világ közt történik. Mert az bizonyos, hogy mialatt eszmélkedünk, mindig két különböző világot mérünk egymáshoz, vagy küldünk harcba egymással. Az eszmélkedés tehát meghasonlást rejt magában. és e meghasonlás a szerint lesz első- vagy másodrendű, a mint a valóságot mérjük képzeletünkhöz, avagy képzetvilágokat mérünk egymáshoz.

Ha egy másodrendű meghasonlás emlékét idézzük föl lelkünkben, akkor a harmadrendű meghasonlás stadiumába jutottunk, és így emelkedhetünk tovább a negyed-, ötöd-, stb. rendű meghasonlás világába. Bármilyen rendű legyen az az ideális áram, melybe jutottunk, mi sem áll annak útjában, hogy egy újab fölemelkedéssel egy magasabb rendű áramba kerüljünk. A szellemi elmélyedésnek (vagy ha úgy tetszik: föllendülésnek) ily módon végtelen perspektívája nyílik meg előttünk; az emberi elme úgy tűnik föl, mint egy tenger, melynek fenekére eljutni a lélekbuvár hasztalan fáradoz. A philosoph pedig oly színben áll előttünk, mint a ki végtelen meghasonlásra tör, vagyis végtelen magaslatból kívánna a világot szemlélni.

Immár világosan áll előttünk, hogy valami fölött eszmélkedni vagy gondolkodni annyit tesz, mint ahhoz a valamihez egy ideális áramot kapcsolni. Ezen eszmélkedésünk

fölött újból eszmélkedhetünk, vagyis hozzá újabb idealis áramot fűzhetünk; és így tovább haladva mind magasabb rendű eszméket alkothatunk. A mondottakat úgy is kifejezhetem, hogy valamely áramot mindig csak egy magasabb áram által foghatunk föl, a miből önkényt következik, hogy a dolgokat önmagukban véve soha meg nem ismerhetjük. Egyszersmind megértjük azt, hogy minden ismeretünk miért relativ jellegű. Az *a* áramot csak a *b*-hez, ezt ismét csak a *c*-hez, ezt megint csak *d*-hez való viszonyítás által érthetjük meg és így tovább ad infinitum a magasabb rendű meghasonlásoknak végtelen sorozatán keresztül. Valamely dolgot önmagában megérteni annyit jelentene, mint azt megérteni úgy, hogy hozzá semminemű idealis áramot ne csatoljunk; vagyis más szavakkal: megérteni, a nélkül, hogy fölötte gondolkoznánk, a mi pedig lehetetlenség.

A magasabb rendű idealis áramokon alapul az emberi szellemnek minden fensőbbsege, alapul a költészet, tudomány és magának a philosophiának lehetősége. Itt azonban csak arra akarok figyelmeztetni, hogy mily rendkívüli szerepet játszanak ez áramok az életben mindenütt, hol két egyéniség egymással viszonyba jut. Az a mérhetetlen sok illúzió, melyet az emberek egymás iránt táplálnak, s melyet a lélek-buvárok nem győznek eléggé tanulmányozni, a költők s regényírók nem győznek megénekelni és leírni, az intrikusok és politikusok nem győznek a saját előnyükre kiaknázni; mind az az óriási, beláthatatlan labirintikus szövevénye az emberi érzelmeknek, mely az emberi társadalmat mint valami bűverejű kötőszert forrasztja össze: jórészt nem egyéb, mint az idealis áramok csodálatos játéka ember és ember között, a léleknek reflexe a lélekben, mely egyre magasabb és magasabb idealis áramokat ébreszt.

Mert ha két személy, mondjuk X és Y áll egymással szemben, és X-nek van egy α gondolata, akkor Y magának

erről az *a* gondolatról egy *b* fogalmat alkothat, viszont *X* erről a *b* fogalomról egy *c* fogalmat, *Y* pedig erről a *c*-ről egy *d* fogalmat alkothat magának és így tovább, a míg csak elméjük ebben a kölcsönös vizsgálódásban ki nem fárad. Ezzel az általános formulával jellemezhetjük két egyén viszonyát, midőn azok egymás lelkét kölcsönösen kémlelik. Az egyik kémleli, hogy a másik milyenemű fogalmat alkotott magának az ő rejtett szándékáról, és kémleli azt is, hogy a másik e kémlelést mennyiben veszi észre. Két léleknek e kölcsönös fürkésző viszonyát soha sem láttam oly gyönyörűen rajzolja, mint Dosztojevskinek Ruskolnikovjában, midőn a regény hőse a titkos rendőrrel áll szemben. A nagy orosz író bámulatosan tudja feltüntetni, hogy a két ember hogyan törekszik egymás eszén túljárni az által, hogy az egyik érezteti a másikkal, miszerint titkos gondolatát kitalálta, és érezteti úgy, hogy a másik fél még mindig kételyben marad ellenfelének legesleghátsóbb gondolata iránt. Arra a macska egér játékra, melyet két lélek űzhet egymással, szebb példát fölhozni nem tudok, és hasonlókat legfőlebb csak Balzac regényeiben találhatni. Ezért a ki a magasabb ideális áramok játékaról élénk fogalmat akar magának szerezni, olvassa figyelemmel az említett két nagy regényíró munkáit.

Világos, hogy a gondolatot, melyet magunknak a másik gondolatáról alkotunk, egy magasabb ideális áramnak kell tekintenünk: és világos az is, hogy a kölcsönös gondolatfürkészés mind magasabb és magasabb ideális áramokhoz vezet. Kinek nem jutna itt eszébe a sokszoros tükröződés tüneménye, mely eléáll, midőn két egymással szemben függő tükör közt foglalunk helyet. Az egyik tükör a másikba veti képünket, amaz visszaveti a felfogott képet, ez ismét visszaveti, és így tovább, úgy hogy magunkat az egymás mögött föltűnő képek sorozatában megsokszorozva látjuk. Hasonlóan tükröződhetik egymásban két lélek és ép e köl-

csönös tükröződés az, a mi a magasabb rendű idealis áramok keletkezését okozza. És valamint egyik lélek a másikban, hasonlóan tükröződhetik mindenik lélek önönmagában is, úgy hogy újabb és újabb magába szállás útján az emberi szellem mind magasabb és magasabb idealis áramokba emelkedhetik.

Lehetetlen arról csak megközelítő fogalmat is nyújtani, hogy a magasabb idealis áramok mily mérhetetlenül nagy szerepet játszanak az emberiség társas életében. Figyelje meg magát mindenki, midőn egy másik személylyel szemben áll: nem talál-e mindig valami megnevezhetlent, valami magyarázhatlant a másik egyéniséghez való viszonyában, valami olyast, a mit emberi szó kifejezni nem képes. Két ember mindig oly módon érti meg egymást és érti félre egymást, hogy nincs az a mélységes analysis, mely földerithetné mindama tényezőket, melyek eme kölcsönös megértését és meg nem értését okozzák. Senki sem tudja ezt oly jól, mint a költő és művész ember, és azért bármikor bárminő helyzetben szerepeltet két embert, mindig valami mystikust tud fektetni a helyzetbe ép úgy, mint a lelkek viszonyába. Valami mystikust, a mi nem egyéb mint a sympathiáknak és anti-pathiáknak játéka és a mi összefügg az egymásnak értésével vagy félreértésével. Nos, ha jól megvizsgáljuk, hogy ez a mystikum min alapul, akkor észreveszszük, hogy az egyik fél ösztönszerűen és villámszerű gyorsasággal alkot magának nézetet a másiknak lelki áramlatáról, vagy más szavakkal, az egyik fél folyton vizsgálja saját képét a másiknak lelkében, minél fogva a magasabb idealis áramok csodálatosan bonyodalmas játéka származik a két lélek között. Értés és félreértés nagy gyorsasággal váltakoznak, reflex reflexet, illusió illusiót költ, és támad olyan káprázat, mely a leghiggadtabb lélekbuvárt is megszedíti, csalódásokba ejti. Az a határtalan sok komikum és tragikum, a mit a mindennapi élet lépten-

nyomon élénk tár, javarészt a lelkek kölcsönös hamis tükrözéséből származik. A kinek szeme megélesedett ily hamis tükrözések vizsgálatában, nem győz eléggé szomorkodni és nevetni az emberi nyomorúság fölött. Ép a sok nevetséges és siralmas csalódás az, a mi a bölcselőt végül oda vezeti, hogy belátja az egyéniség magába zártságát, tökéletes magányát. A magasabb idealis áramok vizsgálata vezet legbiztosabban az egyéniség elvének fölfedezéséhez.

Palágyi Menyhért.

VÁZLATOK A POSITIVISMUS TÖRTÉNELMÉBŐL.

— Első közlemény. —

I. Littré Emil.

Minden korszakban vannak tanok, miket helyeselnünk vagy elvetnünk lehet, de ignorálnunk nem szabad. Ilyen volt a XVII. században a cartesianismus, ilyen a XIX-ikben a positivismus. A positivismus mai napság nem pusztán egy philosophiai iskola, hanem össze van növe a korszak legnagyobb érdekeivel; a positiv nézetek már rég átlépték az iskola szűk határait és betöltik köröskörül a közélet minden terét és a hol csak virágzanak a positiv tudományok, a positiv philosophia hullámgyűrűivel mindenütt találkozunk. Innen érthető, hogy a positivismusnak theoretikus és még inkább megrögzött, practikus ellenfelei szintén nem zárkozhatnak el e rendszer ismerete elől és igyekezzenek azt saját álláspontjukból taglalni és vele leszámolni. Így tőn Hermann Gruber, jezsuita atya is, ki 1889. évben a positivismus jelentőségét fölismerve, kiadta könyvét a positivismus megalkotójának, Comte Ágostnak életéről és tanairól.¹ E művével azonban csak fél munkát végzett, mert igaz ugyan, hogy a positivismus-

¹ August Comte, der Begründer des Positivismus. Sein Leben und seine Lehre. Von Hermann Gruber S. J. (Ergänzungshefte zu den «Stimmen aus Maria-Laach». — 45. Freiburg im Breisgau. Herdersche Verlagshandlung. 1889. 144 lap). 1 frt 20 kr.